

**MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİ  
ОТНОШЕНИЯ УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК  
TEACHER-STUDENT RELATIONSHIP**

UOT 37.

**MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTİNDƏ PEDAQOJİ ÜNSİYYƏTİN FORMA VƏ  
TƏRZLƏRİ****Elvira Haqverdi qızı Kərimova***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Tarix və coğrafiya  
fakültəsinin dekan müavini, fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant***ORCID:** 0009-0000-3052-1040**E-mail:** elvira.karimova83@mail.ru**Açar sözlər:** müəllim, şagird, ünsiyyət, pedaqogika, tərz**Ключевые слова:** учитель, ученик, общения, педагогика, стиль**Key words:** teacher, pupil, communication, pedagogy, style

Elmi məqalədə, ilkin olaraq, pedaqoji ünsiyyət anlayışının məzmununa aydınlıq gətirilmişdir. Bu sahədə bir sıra tədqiqatların müəlliflərinə istinad edilərək pedaqoji ünsiyyətin düzgün qurulması üçün müəyyən texnikalara yiyələnmənin müəllim üçün vacibliyi irəli sürülmüşdür. Müəllimin rəhbərlik mövqeyinin formaları və onların müsbət və mənfi tərəfləri göstərilmişdir. Şagirdlərlə bir sıra ünsiyyət tərzləri və onların məzmunu açıqlanmışdır. Müəllim - şagird münasibətlərində nəzərə alınması vacib olan qaydalar, yanaşma üsulları və onların faydalılığı üzə çıxarılmışdır.

Müəllim dərstdə mövzuya maraq yaratmaq üçün motivasiyadan da öncə, ilk növbədə, şagirdlərlə ünsiyyəti düzgün qurmağı bacarmalıdır. Çünki, müəllim təlim müvəffəqiyyətini daha çox ünsiyyət vasitəsilə realizə edə bilər. Lakin bir şeyi yadımda saxlamalıyıq ki, ünsiyyət yalnız müəllimlə şagird arasında mövcud deyildir. Bütün pedaqoji kollektivlə ünsiyyət yaratmaq müəllim üçün vacibdir. Onda belə bir sual ortalığa çıxır - pedaqoji ünsiyyət nədir?

Ümumiyyətlə, pedaqoji ünsiyyət dedikdə, müəllimlərlə şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin və münasibətinin forması başa düşülür. Müəllimlərin pedaqoji ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməsi özü də peşəkarlıq və böyük səy tələb edir. Bu, bir tərəfdən müəllimin özünün bioloji xüsusiyyətləri, temperament tərz, nitq qabiliyyəti və s. ilə əlaqədardır, digər tərəfdən müəllimin uşaqlara olan humanist və nikbin münasibətinin səviyyəsi, həmçinin ünsiyyət bacarıqlarına nə dərəcədə malik ola bilməsi və s. ilə bağlıdır. Pedaqoji ünsiyyətin düzgün qurulması üçün müəllimin müəyyən texnikalara yiyələnməsi çox böyük önəm daşıyır. Pedaqoji aspektdə bir sıra tədqiqatların müəllifi olan V.A.Kan-Kalik pedaqoji ünsiyyəti aşağıdakı kimi xarakterizə edir:

“1. Sınıfdə dərş prosesində qarşılıqlı ünsiyyətin müəllim tərəfindən realizə edilməsi (proqnozlaşdırma mərhələsi).

2. İlk təsir anında səmimi ünsiyyətin yaradılması (kommunikativ hücum).

3. Ünsiyyətin pedaqoji baxımdan müəllim tərəfindən idarə olunması.

4. Əldə edilən, yəni qazanılmış ünsiyyət sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyətlər üçün onun modelləşdirilməsi” [1, s. 27].

Lakin təcrübə göstərir ki, heç də bütün müəllimlər yüksək ünsiyyət tərzlərinə malik ola bilmirlər. Onlar istəsələr belə, bu sahədə uğur əldə edə bilmirlər. Bu isə bəzən ünsiyyəti qura bilmək bacarığının olmamasından, yəni bu sahədə peşəkarlığın aşağı səviyyədə olmasından irəli gəlir. Müəllimin şagirdlərlə düzgün ünsiyyət yaratmasının pedaqoji aspektdən ən mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, şagird özünü məktəbdə tənha hiss etmir, ona qayğı ilə yanaşıldığını duyur, fənnə maraq yaranır, motivasiya olunur, onun dünyagörüşü dəyişir və sonda inkişaf edir.

Professor A.N. Abbasovun qənaətinə, “Müəllim-şagird münasibətlərinin necə qurulması pedaqoji prosesin səmərəliliyini şərtləndirən cəhətlərdəndir. Məktəblilərdə düzgün işgüzar və emosional münasibətlər yaratmaq heç də hər bir müəllimə müyəssər olmur. Bunun üçün müəllim yüksək ustalığa, peşə biliyinə və qabiliyyətinə yiyələnmişdir” (2, s. 85)

Belə hesab edirik ki, müəllim-şagird münasibətlərinin uğurla qurulmasından ötrü müəllimin rəhbərlik mövqeyi və eyni zamanda ünsiyyət üslublarının olması çox əhəmiyyətlidir. Müəllimin rəhbərlik mövqeyi hansılardır? Əlbəttə ki, bu rəhbərlik mövqeyi aşağıdakı formalarda özünü göstərə bilər:

1. Lokator mövqeyi. Belə müəllimlər şagirdlərə qarşı seçici münasibət bəsləyir. Müəllim bir neçə səbəblərdən şagirdlə ünsiyyət saxlaya bilər. Məsələn, müəllim şagirdin təlimə münasibəti və ya sinifdə tutduğu mövqə baxımından onunla ünsiyyət yaradır. Demək, buradan belə çıxır ki, müəllim bütün şagirdlərlə eyni formada ünsiyyət yarada bilmir. Bu da onun şagirdlərə qarşı seçici münasibət bəsləməsinə gətirib çıxarır.

2. Çin səddi mövqeyi. Bu mövqeyə malik olan müəllim, şagirdlə öz arasında böyük və keçilməz bir sərhəd yaradır. O sərhəd şagirdin müəllimlə ünsiyyətinə maneçilik törədir. Belə yanaşmada olan müəllimlər, şagirdlərin ona yaxınlaşaraq sual vermələrinə, məsləhət almalarına şərait yaratmır. Onlar yalnız qırx beş dəqiqəlik dərsi deməklə öz vəzifəsini bitmiş hesab edir. Baxmayaraq ki, müəllimin ən vacib peşə keyfiyyətlərindən biri də onun qayğıkeş olmasıdır. Məhz bu keyfiyyəti müəllimin şagirdlərlə düzgün ünsiyyət yaratmasını təmin edir.

3. Robot mövqeyi. Bu o deməkdir ki, şəraitin, vəziyyətin dəyişməsinə baxmayaraq müəllim ünsiyyət və münasibətini dəyişmir. Dərsini əvvəlki qaydada, yəni əvvəllər planlaşdırdığı formada aparır. Bu da şagirdlərdə dərse maraq oyatmır, əksinə müəllimin danışdığı mövzu sinifə canlılıq gətirmir.

4. Dostluq mövqeyi. Dərsin gedişində müəllim heç bir əsəb gərginliyinə yol vermədən, ünsiyyəti elə qurur ki, şagirdlər müəlliminə hörmət edir, onun verdiyi tapşırıqları ürəklə yerinə yetirirlər. Müəllim yalnız səmimi münasibətlə, şagirdlərinin qayğısına qalmaqla bu mövqedə dayanır.

Müəllimin ünsiyyət zamanı mövqeyi şagirdlərin mənəvi cəhətdən formalaşmasına çox böyük təsir göstərir. Belə ki, müəllimin səmimi və qayğıkeş münasibəti şagirdlərdə humanistlik, inam, müəllimin cəfəkeşliyi isə şagirdlərdə işgüzarlıq kimi əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər yaradır.

Müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət və münasibətində əsas iki yanaşma üsulu vardır:

1. Neqativ yanaşma üsulu;
2. Pozitiv yanaşma üsulu.

Prof. Ə.Ə. Əlizadənin dediyi kimi, “Müəllimlər şagirdləri bir şəxsiyyət kimi tək-cə bu iki ölçü axarında qiymətləndirəndə, onlara birtərəfli münasibət bəsləyirlər” [3, s.218].

Neqativ yanaşma üsulu deyəndə, müəllimin şagirdləri öz münasibətləri baxımından qruplaşdırması nəzərdə tutulur. Müəllimdə belə bir əqidə var ki, zəif şagird onsuz da dərslərini bilmir.

Belə şagirdlər dərsi öyrənsələr də, müəllim onların cavablarından heç vaxt razı qalmır. Əgər belə şagirdlər bir yerdə, yəni izahda çətinlik çəksə də müəllim onlara köməklik etmir. Ona görə də belə şagirdləri deyil, yaxşı oxuyan şagirdi ayağa qaldırır. Zəif cavab verən şagirdi danlayır, lakin belə şagirdlər hətta yaxşı cavab versələr belə, onları stimullaşdırmaq üçün heç nə demir.

Pozitiv yanaşma üsulu dedikdə, müəllim liberallıq göstərərək yaxşı oxuyan uşaqlar həmişə tərifləyir. Həmin şagirdlər bir söz deyərlərsə, müəllim onların üzlərinə gülümsəyir, tez-tez onlara tərəf çevrilir və verdikləri sualları cavablandırırlar. Sanki belə müəllimlər üçün sinifdə başqa şagirdlər yoxdur.

Amerika psixoloqu D. Karneginin tövsiyə etdiyi “Adamları təhqiretmədən və inciklik hissi yaratmadan onlara təsir etməyə imkan verən doqquz qayda” müəllim-şagird münasibətlərində də nəzərə alınması vacib olan qaydalar kimi faydalıdır:

1-ci qayda. Müsahibinizin tərifindən və onun layiqli cəhətlərini səmimi etirafdan başlayın.

2-ci qayda. Başqalarının səhvlərini birbaşa yox, dolaysı yolla göstərin.

3-cü qayda. Əvvəlcə öz səhvlərinizi görün və danışın, yalnız bundan sonra müsahibinizi tənqid edin.

4-cü qayda. Müsahibinizə əmr deyil, suallar verin.

5-ci qayda. Adamlara nüfuzlarını xilas etməyə imkan verin.

6-cı qayda. Adamların ən kiçik müvəffəqiyyətlərini belə bəyəndiyinizi bildirin və onların hər bir uğurunu qeyd edin. Qiymət verməkdə səmimi və tərifləməkdə səxavətli olun.

7-ci qayda. Adamlara yaxşı nüfuz yaradın, onlar bu nüfuzu doğrultmağa çalışacaqlar.

8-ci qayda. Həvəsləndirməyə əl atın. Düzəlmiş görmək istədiyiniz səhvin asan düzəldilə bilməsi təsəvvürünü yaradın; elə edin ki, adamları təhrik etdiyiniz məsələlər onlara çətin görünməsin.

9-cu qayda. Çalışın ki, adamlar təklif etdiklərinizi ürəklə yerinə yetirsinlər (4, s. 8).

Pedaqoji ünsiyyətin normal qurulduğu hər hansı sinifdə, qrupda və ya kollektivdə tədrisin yüksək səviyyədə olduğu müşahidə olunur və müəllim-şagird münasibətlərində qarşılıqlı anlaşma, sevgi özünü göstərir. Belə siniflərdə müəllim-şagird münasibətləri quru rəsmiyyətçilik hökm sürdüyü siniflərdən və qruplardan fərqli olaraq, qarşılıqlı hörmət, səmimiyyət üzərində qurulur və pedaqoji proses müəllim-şagird əməkdaşlığından faydalanır. Qarşılıqlı hörmət, mehribanlıq, xeyirxahlıq, şagirdin şəxsiyyət kimi qəbul edilməsi, onlara qarşı diqqət, qayğı və s. keyfiyyətlər pedaqoji dəyərlər səviyyəsinə yüksəlir və bunlar pedaqoji peşəkarlığın alətinə çevrilir.

Professor M. İlyasov müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət tərzlərinə avtokratik, avtoritar, demokratik və liberal ünsiyyət tərzlərini aid etmişdir. O qeyd edir ki, bunların “...hər biri öz mahiyyətinə uyğun olaraq şagirdlərin xarakter və tərbiyəsinə təsir edir” [5, s. 75].

Avtokratik ünsiyyət tərzinə malik olan müəllim həmişə özünün hakim mövqeyi ilə seçilir. Anlayışın mahiyyətini araşdırdıqda da biz bunun şahidi oluruq. Belə ki, “avto” latın sözü olub “mən”, “özüm”, “kratos” isə “hakimiyyət” deməkdir. Müəllim bu ünsiyyət tərzini ilə şagirdlərə quru əmrlər, göstəriş, tələblər vermək yolu ilə ünsiyyət saxlamağa çalışır. Uşaqlar hər an müəllimin onlara nəyisə irad tutacağını, onlarla sərt davranacağını gözləyirlər.

Qeyd edək ki, xüsusilə ibtidai siniflərdə belə rəhbərlik üslubu olduqca zərərlidir. Çünki belə müəllimlərin dərslərində şagirdlərin əqli inkişafı və bir çox mənəvi keyfiyyətləri yalnız müəllimin rəhbər göstərişlərinə tabe etdirilir. Şagirdlər belə müəllimdən çəkinir, onunla məsləhətə, əməkdaşlığa həvəs göstərmirlər.

Avtoritar ünsiyyət tərzü müəllimin şəxsiyyətinə əsaslanan ünsiyyət tərzidir. Bu zaman yalnız müəllimin göstərişləri həyata keçirilir və müəllim bütün işlərin onun özünün istədiyi kimi yerinə yetirilməsinə çalışır. Burada müəllim adətən yol göstərən, şagird icraçı obyektidir. Müəllim nə desə, necə hərəkət etsə, elə də olmalıdır.

Demokratik ünsiyyət tərzü müəllim-şagird ünsiyyətinin formalaşmasının ən əlverişli və təsirli vasitəsidir. Belə ünsiyyət nəticəsində müəllimlə şagird arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq yaranır. Bu ünsiyyət tərzinə malik olan müəllimlər şagirdlərə bir şəxsiyyət kimi baxır, onların təkliflərinə diqqətlə yanaşır, dinləyir, nəzərə alır. Demokratik müəllimin dərslərində uğur daha çox olduğu kimi, o, şagirdlərə də daha yaxın olur.

Liberal ünsiyyət tərzü müəllim və şagird münasibətlərində qeyri-sağlam ünsiyyət tərzü kimi bütün təlim-təربiyə prosesinə öz mənfi təsirini göstərməyə bilməz. Belə ünsiyyət tərzinə malik olan müəllimlər şagirdlərin bütün hərəkətlərinə adi hal kimi baxır, onlara həddən çox güzəştlər edir və tələbkərlilik göstərmirlər. Liberal ünsiyyətli müəllimlər bəzən şagirdlərlə ünsiyyətə xələl gətirən tərzdə söhbətlər edir, təربiyə prosesinə laqeyd münasibət bəsləyirlər.

Bütün bunlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, müəllimin kommunikativ qabiliyyəti, ünsiyyət bacarığı pedaqoji prosesdə çox mühüm rol oynayır. Çünki müəllimə məhəbbət fənnə məhəbbətdən əvvəl yaranır. Şagirdlər sevdikləri müəllimin dərslərini daha yaxşı oxuyur, onun tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirirlər. Ona görə də hər bir müəllim şagirdlərinin təmsalında gələcəyin böyük adamını görməyi, sinifdə sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmağı bacarmalıdır.

**Problemin aktuallığı.** Pedaqoji ünsiyyət müəllimin şagirdlərlə təlim-təربiyə prosesində həyata keçirdiyi peşə ünsiyyətidir. Bu cür ünsiyyət hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşması üçün əlverişli şəraitin kömək etmiş olur.

Düzgün qurulmayan pedaqoji ünsiyyət əlbəttə ki, qorxu, inamsızlıq yaradır, diqqətin, iş qabiliyyətinin zəifləməsinə və sonda müəllim-şagird münasibətlərində çətinliklərə səbəb olur. Ona görə də hər bir müəllim pedaqoji ünsiyyətin mahiyyəti, onun mexanizmləri ilə dərindən tanış olmalıdır.

**Problemin elmi yeniliyi.** Elmi məqalədə müəllim-şagird münasibətində özünü göstərən pedaqoji ünsiyyət formaları, tərzləri və üslubları, onların müsbət və mənfi tərəfləri şagirdlərlə əməkdaşlıq baxımından aşkarlanmışdır.

**Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.** Pedaqoji ünsiyyət müəllimdən peşəkarcasına, səriştəli yanaşma tələb edir. Ona yiyələnmək müəllimin bir təhsilverən, təربiyəçi kimi nüfuzunu yüksəltməklə yanaşı, pedaqoji prosesin məhsuldarlığına da müsbət təsir göstərir. Buna görə də hələ tələbəlik illərindən gələcək müəllimlərə pedaqoji ünsiyyət bacarığına yiyələnməyin texnikası, texnologiyaları haqqında bilik və bacarıqlar aşılانmasında, onların bu sahədə praktik vərdişlər əldə etmələrində elmi məqalə dəyərli mənbədir.

### Ədəbiyyat

1. Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А Кан-Калик. - Москва: Просвещение, - 1987. - 190 с.
2. Abbasov, A.N. İxtisasa giriş: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslər vəsaiti / A.N. Abbasov,

R.R. Məmmədzadə. -Bakı: Mütərcim, - 2020. – 164 s.

3. Əlizadə, Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri / Əlizadə Ə. - Bakı: Ozan, 1998, -368 s.

4.Karnegi, D. Dost qazanmaq və adamlara təsir göstərmək sənəti / D.Karnegi. - Bakı: Qanun nəşriyyatı, -2015. -264 s.

5. İlyasov, M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji sərəştəlliliyin müasir problemləri. Monoqrafiya / M.İ. İlyasov. -Bakı: Elm və təhsil, -2018, -208 s.

6. Abbasov, A.N. Təhsil sisteminin idarə olunmasının pedaqoji-psixoloji problemləri / A.N. Abbasov. -Bakı: Mütərcim, -2011. -340 s.

**Ə.X. Каримова**

**Формы и стили педагогического общения во взаимоотношениях  
учитель-ученик  
Резюме**

В научной статье первоначально уточняется содержание понятия педагогического общения. Ссылаясь на авторов ряда исследований в этой области, подчеркивается важность освоения педагогами определенных приемов для правильного построения педагогического общения. Показаны формы лидерской позиции учителя, их положительные и отрицательные стороны.

Ученикам были разъяснены некоторые стили общения и их содержание. Раскрыты правила, подходы и их полезность, которые важно учитывать в отношениях учителя и ученика.

**E.H. Karimova**

**Forms and styles of pedagogical communication  
in teacher-pupil relationship  
Summary**

The scientific article initially clarified the content of the concept of pedagogical communication. Referring to the authors of a number of studies in this field, the importance of mastering certain techniques for the teacher to properly establish pedagogical communication was put forward. The forms of the teacher's leadership position and their positive and negative sides were shown.

A number of communication styles with students and their content were explained. The rules, approaches and their usefulness that are important to consider in teacher-student relations were revealed.

**Redaksiyaya daxil olub: 03.03.2025**